

Alen Tafra

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti, Zagrebačka 30, HR–52100 Pula
alen.tafra@unipu.hr

Pedagoška misao Mije Mirkovića kroz prizmu »filozofske geografije«

Sažetak

Mijo Mirković najveći je suvremeni hrvatski intelektualac iz Istre, čije kompleksno djelovanje povezuje znanstvenu interdisciplinarnost s javnom ulogom intelektualca i umjetničkim stvaralaštvom (Mate Balota). Filozofiji se približio već u svojoj doktorskoj disertaciji, kada u analizi uzroka gospodarske zaostalosti slavenskih naroda primjenjuje kulturnu geografiju i filozofiju povijesti, rabeći diskurs koji je kasnije nazivan orijentalističkim i eurocentričnim. S druge strane, u njegovu esejističkom i beletrističkom stvaralaštvu nerijetko prevladava suprotan, zamalo okcidentalistički diskurs, projiciran na istarske mikrosvjetove, kao i elementi svojevrsne pedagogije potlačenih. Jedino uzimajući u obzir društveno-povijesne uvjete nastanka tekstova moguće je adekvatno rekonstruirati ne samo Mirkovićevu pedagošku misao, kao vjerojatnu poantu njegove ukupne životne prakse, nego i smisao autorovih ambivalencija (racionalizam/romantizam, liberalizam/socijalizam, individualizam/kolektivizam, Zapad/Istok). S posebnim obzirom na njezin demokratski i kozmopolitski potencijal, cilj je ovog rada vrednovati njegovu misao u perspektivi filozofije odgoja i javne pedagogije.

Ključne riječi

Mijo Mirković, filozofija povijesti, orijentalizam, okcidentalizam, filozofija odgoja, Paulo Freire, javna pedagogija, Istra

1. Uvod

Mijo Mirković najveći je suvremeni hrvatski intelektualac iz Istre, čije je djelovanje obilježeno iznimnom kompleksnošću i bogatstvom koje povezuje znanstvenu interdisciplinarnost s javnim djelovanjem i umjetničkim stvaralaštvom (Mate Balota).¹ Kako što ističe Tone Peruško, još jedan istaknuti Istranin iz prošlog stoljeća, Mirković je »uz Matiju Vlačića najistaknutija istarska ličnost do sada«.² Inače, Mirkovićeva studija o zemljaku Vlačiću njegovo je životno djelo u području kulturne povijesti Mediterana i srednje Europe, a ujedno i tipičan autorov »neobični hibrid« znanstvenog i umjetničkog, svojevrsna historiografska proza s esejističkim obilježjima.³ Kako optimistički primjećuje jedna kritičarka, moglo bi ga se nazvati i istarskim Braudelom, s obzirom na srodne interese, pristup i »specifični mediteranski diskurs« o povijesti dugog trajanja naše »tijesne zemlje« i »iznimnog bogatstva zavi-

¹ Rad je nastao u okviru znanstveno-istraživačkog projekta »Kozmopolitizam na granici – Istarski poluotok kao studija slučaja« Instituta društvenih znanosti »Ivo Pilar« i financiranog sredstvima Nacionalnog plana oporavka i sigurnosti 2021. – 2027.

² Tone Peruško, *Mate Balota. Povodom 60-godišnjice života i 40-godišnjice književnoga rada*, [s. n.], Rijeka 1959., str. 65.

³ Nataša Urošević, *Artikulacija kulturnog identiteta Istre u stvaralaštvu Mije Mirkovića/ Mate Balote*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula 2021., str. 8.

čajnih mikrokozmosa«. ⁴ U tom kontekstu posebno valja citirati Peruškove riječi da je Balota »Mediteranac u svoj punoći toga pojma: spoj osjećaja s bistrinom duha, fantazije s lucidnom racionalnošću, vrućeg srca s hladnom glavom«. ⁵ Zbunjuje što neke slične hibride Mirković potpisuje kao Balota, pa su zbog autorovih ambivalencija i složenosti neki klerikalni kritičari primjećivali »dvostruku sliku« istog lica: »vražjeg i božjeg čovjeka«. ⁶ S druge strane, Mirkovićeve velika ljubav prema rodnom kraju i malom čovjeku barem se u istarskom kontekstu uzdigla na amblematsku razinu moralnog uzora karakternosti, koju Peruško pjesnički opisuje kao »gromadu duboko ukorijenjenu u živac kamen rodnoga tla, s bokorom živog crvenog cvijeća ljubavi na vrhu«. ⁷ Otprilike u isto vrijeme Peruško i Mirković položili su temelje pulskom Sveučilištu, prvi pokretanjem Pedagoške akademije, a drugi svojim doprinosom nastanku studija koji danas nosi ime po osnivaču – Fakultetu ekonomije i turizma »Dr. Mijo Mirković« u Puli. Nakon epohalnog povijesnog obrata koji se dogodio 1945. godine, kada su istarski Hrvati dobili priliku izići iz subalterniranog i kolonijalnog položaja unutar različitih imperijalnih aranžmana, ⁸ svoju afirmaciju na poluotoku mogla je doživjeti prva generacija modernih istarskih intelektualaca čiji je doprinos nacionalnoj – i tada jugoslavenskoj – kulturi bio zapažen kao relevantan. Na tom dugom putu – Krležinim riječima – istarskog »izvlačenja iz anonimnosti«, ⁹ veliku ulogu odigrao je tek malo kasnije i nešto mlađi Zvane Črnja, koji nam je ovdje bitan i zbog *Eseja o Baloti* (1961.), vjerojatno najboljeg svoje vrste. Štoviše, moglo bi se reći da je Črnja kasnije preuzeo Mirkovićev interes upravo za filozofiju povijesti, dijalektički sintetizirajući proturječja potonjeg u »krležijansku« filozofsku osnovu djelovanja Čakavskog sabora, toga za istarske Hrvate najznačajnijega kulturnog projekta u proteklih više od stotinu godina. No, kako bismo izbjegli neumjesnu digresiju – jer ovime ipak zadiremo u temu jednoga drugog rada – u nastavku se poglavito okrećemo Mirkoviću/Baloti, čije je djelovanje bilo i ostalo osnovnom pretpostavkom svih kasnijih kulturnih sinteza vezanih uz naš najveći poluotok.

2. Masaryk kao Mirkovićev uzor

Kako važnost Mirkovića za Istru gotovo da nije moguće precijeniti, a od početka njegova stvaralaštva proteklo je već nešto više od stoljeća, u promijenjenim okolnostima javlja se i potreba za revalorizacijom i novijim pristupima autorovu opusu. Multidimenzionalnost Mirkovićeve mišljenja i žanrovsko prelijevanje zasigurno predstavljaju dovoljan poticaj za to – pa nakon mnoštva ekonomskih, književnih, etnoloških i kulturoloških analiza, tek predstoji pokušaj da se fenomen Mirković/Balota vrednuje kroz filozofsku prizmu. Grane filozofije koje ponajviše odgovaraju toj zadaći su filozofija povijesti i filozofija odgoja. Mirković se filozofskom diskursu najviše približio upravo kroz takvu tematiku. Zanimljivo je da su u oba slučaja njegovi tekstovi ponajviše rezultat posredovanja ideja njegova drugog intelektualnog uzora, Tomaša Masaryka (prvi je, naravno, Matija Vlačić Ilirik).

Između niza analogija koje povezuju češkog predsjednika i našeg akademika, pored iznimne svestranosti ovdje ćemo posebno istaknuti njihovo nastojanje da problem nezadovoljavajućeg položaja svojih sunarodnjaka riješe na kozmopolitskim osnovama. Čitava Masarykova politička i filozofska aktivnost bila je posvećena stvaranju češkoga narodnog programa, no po njemu kulturni programi različitih naroda nipošto nisu idiosinkratični ni isključivi. Na

tragu Johanna Gottfrieda Herdera, Masaryk smatra da oni mogu biti usklađeni s velikim kozmopolitskim ciljem: ostvarenjem ideala Humaniteta.¹⁰ Posebno nakon Prvoga svjetskog rata, sve je odlučnije zagovarao globalno ustrojavanje svjetske politike na temeljima prosvijećenog državištva, internacionalizma (*mezinárodnost*) i kozmopolitizma (*všesvětovost*).¹¹ Kako primjećuje Mirković u svojoj oduševljenoj studiji posvećenoj češkom učitelju, Masaryk je zapravo nastojao uvjeriti svoj narod da na češko pitanje »gleda sa stajališta Europe i čovječanstva«, ali »da ga mjeri europskim mjerilima«. ¹² Naime, iako ističe da pri globalnom političkom ujedinjavanju treba voditi računa o povijesti i trenutnom stanju ostatka svijeta, ideali humaniteta su po Masaryku »centralna točka povijesti cijeloga europsko-američkog kulturnog kruga«. Konkretnije, »njegov ideal su liberalne zemlje, Engleska i Sjedinjene Države«, koje praktično dokazuju da sustav privatne inicijative i slobodne konkurencije omogućuje »stvaranje znatnog blagostanja širokih narodnih slojeva«. ¹³ Tvrdi da je upravo u tim zemljama religija još uvijek »kičma društvenih zajednica«, a kako polaznu točku svojeg ideala prepoznaje u Kristu, zaključuje da individualizmu suvremenog društva najbolje odgovara samostalna potraga za Bogom – čemu najbolje odgovara protestantski liberalizam. Pritom se Masaryk oslanja na dugu tradiciju češke reformacije, pa na koncu i formalno pristupa Evangeličkoj crkvi Češke braće. Uostalom, Masaryk je politički program češkog naroda »fundirao u filozofiji češke povijesti«, u kojoj husitski pokret zauzima najviši i središnji položaj. ¹⁴ Kako je njezin cilj

4
Ibid., str. 9.

5
T. Peruško, *Mate Balota*, str. 58.

6
Ibid., str. 59.

7
Ibid. Tu ljubav, opet na jedan osobito mediteranski način, od 2024. godine u Puli simbolički prikazuje ogromni mural s likom njegove majke Mare kako čisti krumpir, s rodnim Rakljem u pozadini i stihovima Balotine pjesme »Moja mati« iz 1930. godine. Autor slike koja resi zid jedne stambene peterokatnice na Verudi jest akademski slikar Mislav Lešić, inače Slavonac.

8
U knjizi posvećenoj Puljštini, Mirković učestalo naglašava »kolonizatorsko« i »kolonijalno« obilježje gradske većine na tom području, uključujući ovdje i austrijsku afirmaciju na prijelazu 19. u 20. stoljeće i njen »kapitalizam s kolonijalnim karakterom«. Vidi: Mate Balota, *Puna je Pula*, Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, Zagreb 1960., str. 19–21, 25, 67, 82–83.

9
Navod prema: Zvane Črnja, »Veliki saveznik«, u: Z. Črnja, *Sukobi oko Krleže. Argumenti i svjedočanstva za još jedan obračun s antikrležijanstvom*, Oslobođenje i Mladost, Sarajevo 1983., str. 137.

10
Zdeněk V. David, *Tomáš G. Masaryk. A Scholar and a Statesman. The Philosophical Background of His Political Views*, Helena History Press, Reno 2020., epub, pogl. VI. O Herderovu pojmu *Humanität* na razmeđi romantizma i pluralistički koncipiranog prosvjetiteljstva, vidi: Alen Tafra, *Eurocentrizam u filozofiji povijesti*, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Odjel za odgojne i obrazovne znanosti, Pula 2014., str. 399–405.

11
Z. V. David, *Tomáš G. Masaryk*, pogl. VII. Potrebu za preusmjeravanjem intelektualnog života prema internacionalizmu i kozmopolitizmu Masaryk je naročito često naglašavao u svojim javnim nastupima nakon Velikog rata, kao u poruci upućenoj 1920. godine Cionističkoj organizaciji Amerike (ZOA), gdje optimistički predviđa kako će duh demokracije i humanosti povesti sve narode do međunarodne solidarnosti. Vidi: *ibid.*

12
Mija Mirković, *Toma Masarik. Povodom njegove osamdesetogodišnjice*, Narodna štamparija, Beograd 1930., str. 8.

13
Ibid., str. 75–76.

14
Ibid., str. 57.

15
Ibid., str. 64.

razvoj demokracije, moglo bi se reći da je i čitava češka povijest jedan dugi i teški put odgoja za demokraciju. Mirkovićevim riječima, Masaryk je tipičan »narodni filozof«, a njegovo je intelektualno djelo »češka narodna filozofija«, namijenjena moralnoj preobrazbi i emancipaciji svakog pojedinca – riječju, »općem odgoju naroda«. ¹⁵ Najviši kriteriji za odgoj karaktera, u klasičnom duhu Platona i Aristotela, trebaju se odnositi na političare koji svojim praktičnim primjerom trebaju obnavljati tradiciju moralnih uzora.

Masaryk nije doživio izdaju liberalno-demokratskih ideala od strane Velike Britanije i Francuske na sramnoj Minhenskoj konferenciji 1938. godine, kada su širom otvorena vrata ubrzanom raspadu države čijem je stvaranju kao pojedinac upravo on najviše doprinio. Iako je umro tek malo manje od godinu dana ranije, i on je bio sudionikom epohe koju je Ernst Nolte s punim pravom označio kao »epohu fašizma«. Ono bitno novo u fenomenu fašističke politike Nolte prepoznaje u pupčanoj vrpici koja ga povezuje s Prvim svjetskim ratom, s čijim izbijanjem započinje »epoha svjetskih ratova«. Najkarakterističnija politička tendencija te epohe upravo je fašizam. ¹⁶ Mirković je intelektualno stasao upravo u tom periodu, doživljavajući fašizam – za razliku od Masaryka – od samoga početka i to iz subalternirane perspektive »barbara«. ¹⁷ Nesumnjivo je ovo iskustvo utjecalo na kasnije Balotine kritičke tonove pri komentiranju europskog Zapada, što je zatim preuzeo i dalje razvio Črnja. U tom kontekstu svojevrsnog obrata, simptomatična je Balotina pjesma *Moj črni brat* iz 1935. godine, u kojoj koristi motiv iz osobnog iskustva, kada je dvanaest godina ranije u Francuskoj radio u tvornici zajedno s afričkim radnicima. ¹⁸ Pjesma je nesumnjivo izazvana napadom fašističke Italije na Etiopiju. A na kraju prvog čina »epohe svjetskih ratova«, u tada vrlo revolucionarnoj Puli, mladi Mirković morao se bolno suočiti s geopolitičkim realitetom u kojem su njegovi ljubljani Česi ipak bili »saveznici Talijana u većoj mjeri, nego Jugoslavena«. ¹⁹ Ironični *touché* bila je glazba češkog sokola i pjesma slavenske uzajamnosti kojom je svečano dočekan ulazak talijanske vojske u Pulu. ²⁰ Ipak, Mirković nije odmah zamijenio Masarykov »sitan rad« (*drobná práce*) revolucionarnom politikom širokih narodnih masa, ²¹ pa češki ideal igra prominentnu ulogu u njegovu doktoratu.

3. Kontroverzna disertacija: kritika istočnjačkog »natražnjaštva«

Mirković je svoju doktorsku disertaciju branio 1923. godine u Frankfurtu na Majni, gdje je tri i pol stoljeća ranije preminuo njegov slavni zemljak i najveći uzor, Matija Vlačić. U ovome ranom znanstvenom tekstu Mirković primjenjuje kulturnu geografiju i filozofiju povijesti, rabeći diskurs koji je kasnije u postkolonijalnim studijima nazvan orijentalističkim i eurocentričnim. Disertacija je u svakom slučaju filozofski relevantna – uostalom, neposredno prije predaje doktorata, autor je slušao Wenera Sombarta na berlinskom Filozofskom fakultetu, gdje je tada bio smješten Odjel za ekonomiju: *O tempora, o mores!* Mirkovićeva analiza *Glavnih uzroka gospodarske zaostalosti slavenskih naroda* – to je ujedno naslov disertacije – temelji se na Masarykovoj tezi da je »čitava ekonomska djelatnost čovječanstva samo vanjski rezultat unutarnjeg duhovnog stanja« ²² – dakle, na tragu prevladavajućih pristupa na njemačkoj akademiji, na koju je presudan utjecaj malo ranije izvršio Max Weber. U toj inačici kulturalističkog objašnjenja različitih sposobnosti naroda, naročiti naglasak stavljen je na religiju koja presudno utječe na sustav vrijednosti i »dušu naroda« – romantičku kategoriju koju Mirković prilično nonšalantno

rabi.²³ U nekim zemljama ti sustavi znaju udaljiti od gospodarskog života »najbolje i najenergичnije ljude«²⁴ – i tu je omiljeni primjer Rusija, pri čemu Mirković slijedi ne samo Masarykovo voluminozno djelo *Rusija i Europa* (1913.) nego i niz autora koji tvore diskurzivnu zajednicu njemačkog orijentalizma, koja je svojom kulturnom hegemonijom donekle i predodredila stavove autora disertacije. S jedne strane, Mirković citira Havličeka Borovskog, po kojemu je Rusija despotska zemlja i prijetnja koje se »ostali slobodni Slaveni« moraju »čuvati kao najgoreg neprijatelja«.²⁵ S druge strane, zbog anonimije koju generira kapitalistička modernizacija – Rusija, Dostojevski i pravoslavlje privlače Masaryka i utječu na njegov zagovor kršćanske vjere, iako se on bitno kreće pravcem sekularizacije te nasuprot misticismu »sumnja i vjeruje«.²⁶ Među Masarykovim parolama istodobno se mogu naći i *Ex oriente lux* i *Ex occidente lux* – ali njegov je mladenački uzor ipak Petar Veliki, kao onaj koji je otišao u Europu kao radnik i da po povratku svoj narod priuči praktičnom radu.²⁷ Konačno, s obzirom na zapaženu ulogu Čehoslovačkih legija, Masaryk je bio i važan protagonist savezničke intervencije u ruskom građanskom ratu.²⁸

Iz orijentalističkog rakursa, kojemu se tom prilikom prilagodio Mirković, Rusiju tvori trojstvo beskrajnje stepe, neobuzdane trojke i beskrajnje ruske duše, melankolične i jednoobrazne poput tamošnjega monotona pejzaža. Rusi su općenito »lijeni i žive u svojim selima«, lakovjerni su i fatalisti, a razvili su i vlastitu »filozofiju« (znakovi navoda M. M.) da bi opravdali lijenost i nepoznavanje građanskih vrлина, prava i obveza, svoju »negaciju individualizma,

16
Ernst Nolte, *Fašizam u svojoj epohi. Francuska akcija, italijanski fašizam, nacionalsocijalizam*, prev. Mirjana Popović, Zlatko Krasni, Prosveta, Beograd 1990., str. 9–11.

17
Alen Tafra, »Fašistički orijentalizam: uloga istočne granice u genezi pokreta«, u: Marija Ivetić (ur.), *Pazinski memorijal* 32–33, Kate-dra Čakavskoga sabora za povijest Istre, Pazin 2022., str. 161–182.

18
Mate Balota, *Na crvenoj istarskoj zemlji. Izbor iz djela*, priredio Mario Kalčić, Čakavski sabor i dr., Pula – Rijeka 1979., str. 105–106.

19
M. Balota, *Puna je Pula*, str. 289.

20
Ibid., str. 334–335.

21
Ibid., str. 345.

22
Ovaj navod ujedno je uvodni citat na početku disertacije. Vidi: Mijo Mirković, *Glavni uzroci gospodarske zaostalosti slavenskih naroda*, prev. Vlasta Švoger, Dom i svijet, Zagreb 2008., str. 33.

23
Za različite interpretacije Herderova pojma *Volksgeist* – od naglašeno romantičkih i diferencijalističkih koje naglašavaju partikularno i isključivo (Martin Bernal, Aziz Al-Azmeh), do onih koje naglašavaju univerzalnost i bliskost prosvjetiteljstvu (Sankar Muthu) – vidi: A. Tafra, *Eurocentrizam u filozofiji povijesti*, str. 138, 179, 399, 403–404, 428, 435–436.

24
M. Mirković, *Glavni uzroci gospodarske zaostalosti slavenskih naroda*, str. 41.

25
M. Mirković, *Toma Masarik*, str. 83.

26
Ibid., str. 46. I sâm je Mirković bio sklon prikazivati perojskoga pravoslavnog popa kao empatičnijeg i bližeg seljacima, što su i katolici često prepoznavali i stoga tražili lijek i savjet o gorućim pitanjima upravo od paroha. Vidi: Mate Balota, *Tijesna zemlja*, Amforapress i dr., Pula 2023., str. 131.

27
M. Mirković, *Toma Masarik*, str. 7, 56.

28
Andrea Orzoff, *Battle for the Castle. The Myth of Czechoslovakia in Europe, 1914–1948*, Oxford University Press, New York 2009., str. 141.

liberalizma i građanskog društva.«²⁹ Ništa manje, »ruska duša« ima fundamentalno značenje za sve Slavene, i s Istoka se širi »snažna odbojnost prema europskoj civilizaciji« u duši slavenskih naroda.³⁰ Mirkoviću je najvažnija kritika »borbe Slavena protiv racionalizma, planskog življenja i protiv ekonomske misli uopće«, kritika »podcjenjivanja praktičnog, djelatnog čovjeka« u ime »precjenjivanja ideala osjećajnog čovjeka«, konačno, i kritika njihova »prezira prema zlatu i novcu općenito.«³¹ Ukazujući na sličnosti zagovora pravoslavne duhovnosti i organskog društvenog razvoja ruskih pisaca s njemačkim konzervativnim autorima, Mirković zaključuje da je »bijeg od stvarnosti zajednički svim romantičarima.«³² Kao liberalni socijalist inspiriran zapadnjačkim pravcem razvoja, predbacuje da su rusko-slavenska zaostalost i konzervativna tradicija izobličile i recepciju revolucionarno-socijalističkih ideja – posebno kod Mihaila Bakunjina – pretvorivši ih u ideal »permanentne revolucije« i iracionalnu, »mističnu ideju o stvaralačkoj snazi uništenja« kao »vodilji silne ruske Oktobarske revolucije.«³³ Tumačeći rusko revolucionarno iskustvo kao konvergenciju konzervativnih i revolucionarnih ideja u zajedničkom preziru prema industrijalizmu, Mirković ne samo da je krivo predvidio uspjehe sovjetske industrijalizacije nego je dao dovoljno razloga da se njegova disertacija kasnije zabašuruje, pa da javno predstavljanje prvih informacija o njezinu sadržaju 1969. godine – pet godina nakon autorove smrti – bude vrlo zahtjevan hermeneutički čin unutar ideoloških koordinata jugoslavenskog socijalizma.³⁴

Mirković ne slijedi iscrpnu Masarykovu analizu ruske filozofije i utjecaja europskih autora na ovu, već se posvećuje autorima koji su reprezentativni i ilustrativni za osnovnu tezu, ionako preuzetu od češkog autora.³⁵ Uostalom, naš je doktorand bio osobito zainteresiran za ekonomsku geografiju i antropogeografiju, tako da se u segmentu intelektualne povijesti uglavnom zadovoljio time da nešto više pažnje posveti autorima poput Dostojevskog, Kirejevskog, Tolstoja i Bakunjina. Mirkovićeva »filozofska geografija«³⁶ – ili, kulturna metageografija – vrlo vjerno slijedi Hegelovo putovanje svjetskog duha od Istoka prema Zapadu – dakle, najetabliraniju klasičnu formulaciju eurocentrične filozofije povijesti. To znači da polazi od ruskog negativna da bi – krećući se južnije i sve zapadnije – slavenska duša pronašla sebe u češkoj racionalnosti, dozi liberalizma i radišnosti. Naravno, riječ je o učincima reformacije, koje Mirković pripisuje – u nešto manjoj mjeri – još i Slovencima, ali – kako ne propušta istaknuti – i Istranima.

Svejedno, usred polemike protiv »slavenskog kućnog komunizma«, gdje inzistira na primitivnosti i prevladanosti ruske seoske općine (*mir*) i južnoslavenskih zadruga, Mirković naglo mijenja ton, nagovješćujući svoju kasniju pjesničko-esejističku fazu. Naime, iako je zadruga u najboljem slučaju »društveni oblik nesigurnih vremena«, koji je opterećen patrijarhalnom poslušnošću starješini – što za sobom povlači negativnu selekciju, »ograničavanje inicijative i neodgovornost pojedinaca« – ta zadruga kod njegovih Rakljana, pod Italijom, »čini jedini gospodarski oslonac i snagu naroda.«³⁷ Svoju karakterističnu sklonost da znanstvene teze potkrepljuje primjerima iz beletristike, Mirković je na karakterističan način primijenio već u disertaciji u koju umeće pravi mali etnografski *case study* o funkcioniranju najutjecajnije rakaljske zadruge Martinčevih. Tada i Mate Balota progovara u frankfurtskoj disertaciji kroz rečenice poput ovih:

»Erotika i romantika krvnoga srodstva uz uživanje u vinu ovdje, što je samo po sebi razumljivo, nemaju najmanju ulogu [...]. Vrč s vinom grije se na vatri, ide od ruke do ruke i širi ozračje prijateljstva i uzajamne povjerenosti.«³⁸

Kako kasnije tumači Črnja, riječ je o egzaltaciji »prastarog demokratskog morala« koji odgovara jednome »arhaičnom« ili »patrijarhalnom« humanizmu.³⁹ Time se razotkrilo duboko proturječje ne tek Mirkovića-Balote kaočnosti i autora, već i smisla modernog progresa u cjelini. I u slučaju samog Mirkovića, ništa manje, ovo teško pitanje još čeka svoje interpretacije i odgovore. Podsjetit ćemo još na aluziju na Zvanu Črnju s kraja uvoda u ovome radu, jer riječ je o rijetkom autoru koji je imao snage i sposobnosti uhvatiti se u koštac s problematikom koja u svojoj osnovi odgovara kompleksu »dijalektike prosvjetiteljstva«, koja nas uči kako emancipacija od prirodne nužde

29

M. Mirković, *Glavni uzroci gospodarske zao- stalosti slavenskih naroda*, str. 55–56, 72.

30

Ibid., str. 55, 57.

31

Ibid., str. 68.

32

Ibid., str. 63.

33

Ibid., str. 69.

34

Andelko Runjić, »Počeci znanstvenog rada Mije Mirkovića sa stanovišta doktorske disertacije«, u: Miroslav Bertoša (ur.), *Susreti na dragom kamenu. Znanstveni skup posvećen Miji Mirkoviću 2*, Viša ekonomska škola »Dr. Mijo Mirković« i dr., Pula 1969., str. 6. Uvodničar ovog zbornika kaže kako »treba naglasiti da Mirković nije sebe smatrao marksistom i da je zaista o nekim pitanjima u ekonomskoj teoriji zauzimao stavove koji su se razilazili sa stavovima marksističke nauke« (Dušan Čalić, »Faktori i okolnosti koji su bitno utjecali na formiranje naučnih shvaćanja Mije Mirkovića«, u: Miroslav Bertoša (ur.), *Susreti na dragom kamenu 2*, Viša ekonomska škola »Dr. Mijo Mirković« i dr., Pula 1969., str. 19). Isti autor osjetio je potrebu da afirmira Mirkovićev ideološki imunitet u odnosu na utjecaj Webera, Sombarta i drugih njemačkih učitelja: »U mnogim kontaktima slušao sam od njega s ponosom kako on uz veliku zahvalnost spomenutim učenjacima nikada ni najmanje nije podlegao utjecaju germanofilstva« (Ibid.). Sâm je Mirković u svojoj knjizi iz 1954. imao potrebu istaknuti kako je krajem Prvog svjetskog rata bio nesiguran glede značenja Oktobarske revolucije, pa čak i »u mraku«, dok su ga jedino njeni uspjesi i snažni odjeci postupno »silili« da je prihvaća kao »bolju i napredniju« (M. Balota, *Puna je Pula*, str. 176).

35

Thomas Garrigue Masaryk, *The Spirit of Russia. Studies in History, Literature, and Philosophy*, sv. 1, prev. Eden, Cedar Paul, Allen & Unwin – Macmillan, London – New York 1919., str. 199–471 *passim*.

36

Ideja Istočne Europe oblikuje se od 18. stoljeća u »filozofskoj geografiji« kao svojevrsni paradoks simultanog uključivanja i isključivanja, ili kao prostor medijacije prema Orijentu, i stoga u uskoj vezi s rastućim orijentalizmom. Vidi: Alen Tafra, »Dodir Mediterana i Istočne Europe u svjetlu 'filozofske geografije'«, *Metodički ogledi* 33 (2011) 1, str. 67–82. Sama sintagma »filozofske geografije« javila se prvi puta kod jednoga tipičnog putnika iz tog perioda, Amerikanca Johna Ledyarda, a intelektualni povjesničar Larry Wolff u njoj prepoznaje prosvjetiteljsko ideološko »izbjegavanje striktnim standardima znanstvene kartografije« (Larry Wolff, *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford University Press, Stanford 1994., str. 6). Vrijedi istaknuti da je po Wolffu ona inačica orijentalizma koji su putujući europskim istokom i jugoistokom – često tek u mašti – skrojili prosvjetitelji, zapravo radije polu-orijentalizam koji posreduje između pripisanih razlika i sličnosti. Ovaj je pristup na naš jadranski slavenski i hrvatski slučaj uspješno primijenjen u: Nino Raspudić, *Jadranski (polu)orijentalizam. Prikazi Hrvata u talijanskoj književnosti*, Naklada Jurčić, Zagreb 2010.

37

M. Mirković, *Glavni uzroci gospodarske zao- stalosti slavenskih naroda*, str. 74.

38

Ibid., str. 80.

39

Zvane Črnja, »Esej o Baloti«, u: Z. Črnja, *Ogledi*, Boris Domagoj Biletić (ur.), Društvo hrvatskih književnika, Zagreb 2015., str. 75, 81.

– zahvaljujući racionalnoj organizaciji, planiranju i standardizaciji – postupno propada u ovisnost i ropstvo.⁴⁰ Upravo kod njega bi trebalo započeti potragu za mogućim odgovorima.

4. *Istra se mijenja*: kritika »napredne kulturne orijentacije«

Upadljiva je razlika između Mirkovićeve disertacije i Balotinih tekstova iz tridesetih godina. To je uočljivo u nizu pjesama koje je tada objavljivao – okrunjenih zbirkom *Na dragom kamenu* (1938.) – a najjasnije je izraženo u seriji feljtona *Istra se mijenja*, objavljivanih u emigrantskom časopisu *Istra* u Zagrebu tijekom 1937. i 1938. godine. Sve se to, iz odgovarajućeg kuta, može promatrati i kao priprema za roman *Tijesna zemlja*, dovršen 1941. godine, kojim je Balota definitivno zaslužio status nacionalne veličine, ušavši kasnije i u školsku lekturu. Nesumnjivo i zbog posebnih ideoloških zakonitosti duha poslijeratnog vremena, izostale su usporedbe s drugim književnim veličinama s kojima se spomenuti roman može jedino adekvatno mjeriti. Pa neka ne ostane prešućeno, *Tijesna zemlja* priskrbljuje Baloti nesuđenu titulu hrvatskoga Knuta Hamsuna. Uostalom, istarski se bard u svojoj recenziji Budakovih *Ognjišta* još ranije vrlo jasno ogradio od ideologije krvi i tla.⁴¹

Kako bilo, između progresivističke didaktike frankfurtske disertacije i tragičko-romantičkih crta domaćih tekstova iz tridesetih, stoje iskustva gospodarske krize i sunovrata europske liberalne demokracije u »epohu fašizma«, tijekom dugih godina provedenih u egzilu. Voljeni je zavičaj Balota u pjesmama uzdizao na mitopoetsku razinu, utemeljivši novočakavski val »mediteranskog regionalizma« u tvrdome seljačkom humanizmu i njegovu »aktivnom suprotstavljanju sustavu tadašnjega gradskog života«. ⁴² Kako primjećuje Črnja, Balota je svoju bitno modernu poeziju izgradio

»... ne samo na rustičnoj građi nego i na odgovarajućim izražajnim i pojmovnim kvalitetama koje u ideološkom i kulturno-povijesnom pogledu predstavljaju svojevrstan ostatak našeg seljačkoga mediteranskog arhaizma.«⁴³

Kao jedan od ponajboljih poznavatelja istarskih prilika, Črnja je znao prepoznati općeljudski i emancipatorni smisao Balotine poezije, ocijenivši je kao

»... starinsku ideju našeg pučkog otpora evropeističkim koncepcijama sile, koja je bila sudbomosni katalizator u svim ovdašnjim procesima.«⁴⁴

Spojem izrazito romantične emocije i duboko realističnog prikaza istarskoga težačkog života, siromaštvo i zaostalost uzdignuti su na »pijedestal poetskog i humanističkog simbola«, što – kako primjećuje Črnja – radikalno proturječi svemu što su o toj temi tvrdile »racionalna građanska spoznaja« i »napredna kulturna orijentacija«. ⁴⁵ U tom smislu, Balotin čakavski obrat predstavlja neočekivan i kontroverzni događaj na lijevoj kulturnoj sceni, i s njime se tada jedino mogu uspoređivati Krležine *Balade Petrice Kerempuha*, objavljene 1936. godine – u praktično istom razdoblju.

Balotina bezgranična privrženost svojim ljudima i rodnom kraju tih se godina neugodno suočila s rezultatima fašističke talijanizacije, i to upravo u vrijeme kada su modernizacijska nastojanja režima počela sazrijevati u vidu više industrijskih i infrastrukturnih projekata (primjerice, izgradnja Raše i Podlabina). Povoljna ekonomska konjunktura omogućila je uspon masovne potrošačke kulture koja je počela osvajati i selo, mijenjajući navike i kulturni identitet hrvatskih težaka na način koji je Mirkovića silno razočarao i ogor-

čio, i to toliko da otada više nije objavljivao nove pjesme. Kako precizno primjećuje Črnja, u Istri je tih tridesetih godina trajao »totalni sukob između dva morala«, pri čemu je na jednoj strani bio grad i civilizacija koja je gušila etničku tradiciju i stopu po stopu svladavala patrijarhalnost težačkog kruga:

»Sve što je bilo moderno dolazilo je s biljegom nasilja, a trijumfirao je princip da je pravo samo na strani novca i sile.«⁴⁶

Tome se odupirala pučko-demokratska privrženost tradiciji i »starim impulsima narodnog života« – koliko konzervativna toliko i slobodarska, koliko zaostala toliko i progresivna.⁴⁷ Balota je svoju vjeru u budućnost naroda tada položio na pleća »onih starih, tvrdih, čvornovatih i neukih, ali dobrih i vjernih naših ljudi« – onih

»... što još nose bičište od drinka i suknene korete, kreću se po malim stazama osamljenih sela, kud automobili ne jure, i ne idu na plaćeni rad u rudnike.«⁴⁸

Njih jakima čini izoliranost i relativna neovisnost njihovih usamljenih zaseoka, jer jedino iz autarkije izvire primordijalna moć rustične arhaike.

Ipak, Mirković/Balota pazi da njegov reaktivni nacionalizam ne skrene u šovinizam, i stoga ne propušta povremeno izraziti simpatije prema raznim aspektima talijanskog života, kulture i političke tradicije. Tako se prisjeća da mu je Italija početkom Prvoga svjetskog rata bila »zemlja nade, napredna i demokratska, i borila se za svoja opravdana prava kao i mi«, ili da su mu za pazinskih dana profesori talijanske gimnazije »izgledali kao neki pravi Mazzinijevi ili Garibaldijevi revolucionari«, za razliku od »alpinskog paraderstva« i klerikalnog ozračja hrvatske gimnazije.⁴⁹ Od Talijana je, piše, naučio »neke važne lekcije o životu«: one o važnosti »vedrine« i »duševne topline«, o samopouzdanju i bezbrižnosti, o tome da je život lijep i kada je težak i siromašan.⁵⁰ I ovim u osnovi kozmopolitskim raspoloženjima, Mirković se poistovjećuje s Masarykom, koji rado citira svojeg uzora, Jana Husa, kojemu je »miliji dobar Nijemac od lošeg Čeha.«⁵¹

40

Max Horkheimer, Theodor Adorno, *Dijalektika prosvjetiteljstva. Filozofjski fragmenti*, prev. Nadežda Čačinović-Puhovski, Veselin Masleša, Sarajevo 1989.

41

Mate Balota, »Budakovo Ognjište«, *Pečat* 3 (1939), str. 180–184.

42

Z. Črnja, »Esej o Baloti«, str. 75.

43

Ibid., str. 73.

44

Ibid., str. 74.

45

Ibid., str. 83.

46

Ibid., str. 89.

47

Ibid., str. 89–90.

48

Mate Balota, »Barban i Barbanština«, u: Mate Balota, *Od Raklja do Londre. Feljtoni, putopisi, reportaže*, Mathias Flacius, Labin 2011., str. 56–57.

49

Mate Balota, *Stara pazinska gimnazija*, Čakavski sabor i dr., Pula – Rijeka 1984., str. 44.

50

Vidi: *ibid.*, str. 88–89; Mijo Mirković, *Socialni program fašizma. La carta del lavoro. Jedna ekonomska kritika*, Beograd 1929., str. 15. U afirmativnoj, (polu)orijentalističkoj komparaciji stereotipa o Talijanima i Hrvatima, prvi ispadaju »prilagodljiviji, elastični, okretni«, erotičniji, melodiozniji i pomalo duhovitiji, dok potonje krasi epika i nadasve veća fizička snaga, izdržljivost, tvrdoća, upornost, prodornost i bistrina. Vidi: M. Balota, *Puna je Pula*, str. 30, 65.

51

M. Mirković, *Toma Masarik*, str. 56.

Svejedno, dok su u eurocentričnoj disertaciji Zapadu pridani praktično svi pozitivni atributi nasuprot negativu Istoka, autorova metageografija petnaestak je godina kasnije doživjela gotovo potpunu inverziju, i iz orijentalizma zamalo konvertirala u okcidentalizam, projiciran na istarski mikrokozmos. Među tamošnjim mikrosvjetovima, Balota otvoreno preferira onaj istočni, tik do mora – i za njim zapadni, u zaleđu italofonskih gradova – jer to je »hajdučki« dio slavenske Istre, »divlje vlaške naravi« nasuprot komparativno mirnijim i nepovjerljivijim žiteljima pazinske kotline i sjevernijih dijelova poluotoka.⁵² Dok pri povratku u Istru autobusom prolazi ispod Učke, kroz »okuke divlje i lijepe Liburnije« – taj »nacionalno naš najkompaktniji kraj u Istri, najkulturniji i najnapredniji« – prisjeća se velikana narodnog preporoda, koji su tada, kao i on, završili u emigraciji. »Tamne utiske« pojačava dinamika vožnje kroz »snobovska međunarodna kupališta, uz vile i plaže i kostime i maske«, gdje kao da je sve prekrila neka »vanjska patina«.⁵³

»Tekovine talijanske civilizacije« Balota testira na primjerima oku ugodnog dizajna, iza kojeg nema čvrste supstancije – kao u slučaju sestrinog »'finog' ormara punog šarenih krpa s kojima se djevojke natječu«, sjajne politure, za koji bi još uvijek »bio dovoljan jedan udarac pesnice očeve da taj ormar pretvori u trijeske za vatru«.⁵⁴ Slično i harmonika – tada naglo sve popularniji instrument – u društvu roženica kao da »nestaje, njen glas je blijed, mutan«, dok iz autohtonog instrumenta naviru »glasovi jaki ko teški slapovi velikih rijeka, iz njih izbija snaga, zdravlje i prkos, stoljetni glasovi starih naših generacija«.⁵⁵

Usprkos tome što je Labinština zbog ugljenokopa »postala Amerika«, Balota se drži narodne tradicije po kojoj je Plominski zaljev »značajnije mjesto«, jer tu je »naš svijet prevladavao, u Labinu nije«.⁵⁶ No, u kombinaciji s fašističkom represijom, nadzorom i disciplinom, nove navike utječu da ljudi postaju »mekši, savitljiviji, elastičniji« – strah da će izgubiti posao kao da je ljude učinio »automatima«.⁵⁷ Usred vibrantnosti fašističke privrede, umivenih fasada i ostalih znakova civiliziranosti poput oštre crte na hlačama, »dolazi u život ljudi nešto novo, privlačno, ali strahovito opasno i razorno«. Kao da »sada nema više tog autonomnog života sela«, jer »grad nameće a selo prima sve od grada: nošnju, običaje, hranu, način života, jezik, pjesmu«.⁵⁸ Dok »grad prodiere u selo«, na trenutke se čini da su Talijani »zavladali potpuno: i ekonomski i politički i duhovno«.⁵⁹ Trezveni ekonomist Mirković tada progovara kao prorok Mate Balota, i bez okolišanja zaključuje da je posrijedi demon novca, koji »glača ljude, kao voda kamen, mijenja ih izvana i iznutra, deformira ih, razjeda im dušu, unakazuje ih moralno«.⁶⁰ »Novac je to što od čovjeka čini vraga«, odnosno taj »vrag što ljudima ne da mira i opet od ljudi čini zvjeri«.⁶¹ Ili, »šoldi su zator«, »šoldi misto srca, račun misto duše«.⁶² Novac i »nova vanjska civilizacija« – kako kaže, podsjećajući na Spenglerovu kultur-pesimističku kritiku civilizacije kao posljednjeg oblika kulture prije njene smrti⁶³ – novi su »tenkovi denacionalizacije«. Oni čupaju stoljetno seljačko korijenje, proletarizirajući seljake u masu plaćenih radnika i proletera, ovisnih o plaći i poslodavcima. S novim običajima i raspoloženjima koje rađa »užasno djelovanje novca«,⁶⁴ ti ljudi ubrzano gube dragocjene moralne rezerve koje su omogućile opstanak i u nemogućim vremenima.⁶⁵ Dok su mladi povodljivi za novim kanconama, plesom, kavom, sladoledom i odjećom – pa tako pastirice muzu koze u preskupim svilenim kombinezonima talijanske proizvodnje⁶⁶ – Balota evocira »život starijih generacija« kao moralni uzor bez kojeg se i dalje ne može: »kao putokaze, kao svjetla, kao opomene«.⁶⁷ Otuda je sve do

maloprije strujala »jaka životna sila«, koja je omogućavala odgoj i opstanak, pružajući primjere i uzore djelovanja za mlade, »osnove za naša kasnija načelna i praktična držanja«. ⁶⁸ U *Tijesnoj zemlji* Balota navodi kako su seljaci nekad rasli »zdravi, odvažni, slobodni, samostalni« poput »dubova u šumi«, »jaki i izdržljivi«, uspravnog morala utemeljenog u danoj riječi »besida«. ⁶⁹ Tako svoje pedagoške misli Balota zaodijeva mitopoetskom, arhaičnom i patrijarhalnom aumom:

»U svima prošlim generacijama i u sadašnjoj živoj generaciji naših očeva mi smo vidjeli nešto veliko, herojsko. U stilu života naših očeva od prvih erotičnih motiva, o kojima smo saznavali,

52

Vidi: M. Balota, *Stara pazinska gimnazija*, str. 45, 69; M. Balota, »Srednja Istra«, u: M. Balota, *Od Raklja do Londre*, str. 67; M. Balota, *Tijesna zemlja*, str. 55–56, 139, 265. Razlikama središnje Istre i obalnih dijelova isti autor bavi se – i to u sebi svojstvenome širem antropogeografskom kontekstu – naročito u djelu *Stara pazinska gimnazija*. Istočna Istra svojom je krševitošću utjecala na »jaka, žilava, radina i pametna, a pri tom neumoljiva, drska i divlja pokoljenja«, i ona je uvijek »nabrekla životnom snagom«, dok je »nešto darežljivija« priroda zapadnog dijela tamošnje »graničarske«, »reske balkanske temperament« pomalo »staložila« i pretežito usmjerila prema vinogradarstvu (M. Balota, *Stara pazinska gimnazija*, str. 7–8). Na Pazinštini je pak germanski feudalizam ostavio traga u vidu »veće, nasmiljene tvrdoće prema drugima i prema najbližima i više praktične razumnosti, nego na starom hajdučkom području«. Povijest i geografija ljude su ovdje učinili radišnijima, »mirnijima, sigurnijima, stalozenijima, hladnijima, manje raspjevanima i manje povjerljivima, učinili su ih i manje vedrima« (ibid., str. 12).

53

Mate Balota, »Od Rečine do Plomina«, u: M. Balota, *Od Raklja do Londre*, str. 42–45.

54

Mate Balota, »Na piru moje sestre«, u: M. Balota, *Od Raklja do Londre*, str. 128.

55

Ibid., str. 135–137. Vezano uz autohtonost, Balota ističe kako su zemlja i kamen označili ljude, koji su nerijetko »kao od kamena odvaljeni« (M. Balota, *Tijesna zemlja*, str. 67) ili »srasli s kamenom« (ibid., str. 220). U kontekstu Puljštine kontrastira nestajanje »kolonija stranaca« – »osnovanih na tuđem tlu, bez veze s narodom, s pozadinom« – nasuprot »starog našeg slovinskog, hrvatskog naroda«, koji je »uvijek na zemlji, nogama duboko ukorijenjen u njoj i organski vezan s njom« (*Puna je Pula*, str. 25).

56

Mate Balota, »Labin i Labinština«, u: M. Balota, *Od Raklja do Londre*, str. 48.

57

Mate Balota, »Tekovine talijanske civilizacije«, u: M. Balota, *Od Raklja do Londre*, str. 88.

58

Mate Balota, »Bezidejnost«, u: M. Balota, *Od Raklja do Londre*, str. 90.

59

M. Balota, »Tekovine talijanske civilizacije«, str. 83.

60

M. Balota, »Labin i Labinština«, str. 51.

61

M. Balota, *Tijesna zemlja*, str. 179, 184.

62

Ibid., str. 254.

63

O Spenglerovu razlikovanju kulture i civilizacije u *Propasti Zapada* vidi: Alen Tafra, *Kulturni pesmizam u tradiciji filozofije povijesti*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2008., str. 81–89. No, valja ponoviti primjedbu frankfurtovaca: »Prizivanje kulture znak je nemoći« (Theodor Adorno, Max Horkheimer, »Kultura i civilizacija«, u: T. Adorno, M. Horkheimer, *Sociološke studije*, prev. Sanja Roić, Školska knjiga, Zagreb 1980., str. 96).

64

M. Balota, »Na piru moje sestre«, str. 127.

65

M. Balota, »Bezidejnost«, str. 92.

66

M. Balota, »Na piru moje sestre«, str. 127.

67

Mate Balota, »Moj nećak Aldo Emilio«, u: M. Balota, *Od Raklja do Londre*, str. 96.

68

Ibid., str. 97.

69

M. Balota, *Tijesna zemlja*, str. 140.

do njihove borbe za život, drugarstva, uzajamnog pomaganja, požrtvornosti, sve je bilo klasično, homersko.«⁷⁰

A to klasično i homersko, Balota dopunjuje usporedbom očeva s junacima iz Kačića – s time što su istarski očevi djeci izgledali još bolji »jer su zadojeni jednim plemenitim moralom koji uvrede prašta i svoje krivice priznaje«. Tučnjave i pijanstva, svi su

»... ti dramatski zapleti i raspleti ostavljali u nama duboke tragove, junaštva, dobrote, prijateljstva ali i vječito živog, aktivnog i opasnog elementa strasti.«⁷¹

Ovaj diskurs neodoljivo podsjeća na pojedina zapažanja Alberta Fortisa, Julija Bajamontija, ili – još bolje – Ivana Lovrića. Nekad su ti homerski očevi, izgleda, puno više ličili na superheroje nego na Homera Simpsona, *American Dada* ili *Family Guyja*:

»Radeći na suncu, u zemlji i kamenu, oni su nama izgledali kao divovi koji su sad izašli iz utrobe te zemlje i sve što oni rade to je nekako sveto i posvećeno, i to mora uspjeti [...] mi smo se uz očeve osjećali neizrecivo ponosni i sretni.«⁷²

Ili u jednom drugom tekstu iz istog ciklusa:

»Duboko su mi se urezale očeve riječi. To je bilo osjećanje snage, naše nadmoći i našega seljačkog zdravlja. Ništa tada nije nama grad mogao [...]. Rasli smo visoki, široko plećati, mirmi, pobjedonosni.«⁷³

Taj je ponos kulminirao kada bi sinovima pošlo za rukom kopati cijeli dan, ili cijelu noć veslati. Djeca i očevi išli su rijetko u grad, znajući da »posao s gradom ne nosi ništa dobro« i da »pošta seljacima iz grada donosi redovito samo zle vijesti«. ⁷⁴ Iako dijelom kao kompenzacija, umjesto frustracije i osjećaja inferiornosti prema gradu afirmirao se suprotan stav:

»Mi smo znali da smo nešto drugo nego što je grad i bili smo uvjereni da smo mi nešto mnogo, mnogo bolje.«⁷⁵

Građani su zapravo bili »bjedniji od seljaka«, »škrti, zabrinuti, nepovjerenjivi«; grad je jednostavno bio »mrtav«. ⁷⁶ Na selu, livadama i pučini, sve je bilo »sasvim drukčije i ljepše«, i djeci se činilo da »jalova civilizacija« uskih, tamnih i beživotnih gradova može privući samo »strašno glupe ljude«. Riječju, to razdoblje gospodarskog procvata i rađanja potrošačkog društva nije drugo nego »vrlo nesretno vrijeme« u kojemu se doslovno sve vrti oko novca, doista oskudno doba bez ponosa i »junaštva rada«. ⁷⁷ Usprkos pesimizmu, Balota tvrdi da je »osjećaj superiornosti negdje ostao«, i to »osobito kod onih koji žive na svojoj zemlji i nije im potrebna zarada«. Bez sumnje, seljaci bi živjeli »mnogo bolje da im nova nošnja, friziranje djevojaka i uopće prilagođivanje novoj civilizaciji ne odnosi najveći dio novaca«. ⁷⁸ Seljake je jakim i nezavisnima činilo upravo odricanje, financijska disciplina i generalni stav da je život »težak, tvrd«. ⁷⁹ S druge strane, promjene stila života u pravcu individualizma i otvaranja promjenama na svim područjima svakodnevice generiraju nove potrebe stanovništva, »neproporcionalne njihovoj proizvodnoj sposobnosti«. ⁸⁰ Dok u tom razdoblju ističe prednosti izolacije za očuvanje kulturnog identiteta i pogubne posljedice razvoja trgovine, Balota neodoljivo podsjeća na Platonovo mišljenje iz *Zakona*. ⁸¹ U *Tijesnoj zemlji* trgovac kao da ne može biti drugo doli »lopov« i »prevarant«. ⁸² Nova ekonomija življenja na kredit urodila je općom prezaduženošću: »nitko više nije gospodar svoga«. ⁸³ Dakle, svoju ekonomsku analizu na tragu marksističke kritike, Balota dopunjuje rasvjetljavanjem sprege kulturne industrije i tota-

litarne ideologije u razvoju potrošačkog društva, na način blizak autorima Frankfurtskog kruga. Potonji su u istom razdoblju počeli razotkrivati pogubne posljedice spomenute sprege ne samo za »visoku« nego i za »nisku« kulturu. Kako je kasnije primijetio Theodor Adorno, civilizacijski jaram uništava ozbiljnost potonje gušeći njezin prirodni bunt i otpor.⁸⁴ U novije vrijeme, ovom intelektualnom nastojanju bliski su kulturalni studiji i osobito »javna pedagogija« – »projekt« koji objedinjuje

»... različite načine na koje kultura funkcionira kao područje sporenja između proizvodnje, distribucije i regulacije moći te kako i gdje ona djeluje simbolički i institucionalno kao obrazovna, politička i ekonomska snaga.«⁸⁵

Kao u biblijskim antitezama, po Baloti »najbolji težaci postali su lijenštine«, i »sve je novo, sve je drukčije« – kao što uostalom kaže naslov ciklusa feljtona *Istra se mijenja*. Pragmatično snalaženje seljaka fokusirano je na ostvarenje »individualne sreće koju novac donosi« i »nove predodžbe o 'lakoći' i sigurnosti života«. No, iako »život naroda postaje tako materijalno puniji i bogatiji«, on je »duhovno sasvim oskudan«.⁸⁶ Nastupilo je doba praznine i ne postoji ideja »koje bi se čovjek primio i prema njoj udesio život«.⁸⁷ Smisao se nadalje povezuje isključivo s materijalnom koristi, »ona je pokretač čitavog života«. Braneći se od optužbi da je pretjerao s pesimizmom, Balota kaže da samo »iznosi činjenice« koje su »ponekad tvrdoglave i žalosne«,⁸⁸ čime neodoljivo podsjeća na Spenglerovu fatalističku frazu o »hladnim, tvrdim činjenicama kasnoga života« kao znacima jačanja civilizacije ili »smrti kul-

70
M. Balota, »Moj nećak Aldo Emilio«, str. 97.

71
Ibid., str. 98.

72
Ibid.

73
Mate Balota, »Pula i Puljština«, u: M. Balota, *Od Raklja do Londre*, str. 59.

74
Vidi: ibid.; M. Balota, *Tijesna zemlja*, str. 177.

75
M. Balota, »Moj nećak Aldo Emilio«, str. 98.

76
M. Balota, *Tijesna zemlja*, str. 250.

77
M. Balota, »Moj nećak Aldo Emilio«, str. 99.

78
M. Balota, »Pula i Puljština«, str. 63, 78–79. »Osjećaj superiornosti seljaka nad gradskim čovjekom isti autor opisuje i kao 'vječnu kategoriju'.« – Vidi: M. Balota, *Tijesna zemlja*, str. 200.

79
Ibid., str. 277, 285, 292.

80
M. Balota, »Na piru moje sestre«, str. 127.

81
Vidi: A. Tafra, *Eurocentrizam u filozofiji povijesti*, str. 77–78.

82
M. Balota, *Tijesna zemlja*, str. 153–154.

83
M. Balota, »Na putu s majkom«, u: M. Balota, *Od Raklja do Londre*, str. 122.

84
Theodor W. Adorno, »Culture Industry Reconsidered«, u: T. Adorno, *The Culture Industry. Selected Essays on Mass Culture*, Jay M. Bernstein (ur.), prev. Anson G. Rabinbach, Routledge Classics, London – New York 2001., str. 99.

85
Henry A. Giroux, »Cultural Studies, Public Pedagogy, and the Responsibility of Intellectuals«, *Communication and Critical / Cultural Studies* 1 (2004) 1, str. 56–79, doi: <https://doi.org/10.1080/1479142042000180926>.

86
M. Balota, »Bezidejnost«, str. 92.

87
Ibid., str. 92–93.

88
M. Balota, »Tekovine talijanske civilizacije«, str. 89.

ture«. ⁸⁹ Protiv argumenta da je Balotina kritika tek jal zbog uspjeha fašističke talijanizacije, a ne otpor protiv kapitalističke modernizacije kao takve, može se citirati njegova kritika utilitarističke civilizacije prilikom posjeta Londonu, gdje je »vidio mnogo potpuno moralnih i sretnih ljudi« i »sve što može stvoriti novac i razum« – te zaključio da je Edvard VIII. »bio tako pametan da je iz Londre pobjegao zauvijek«, jer, na kraju krajeva, »ča je pusta Londra«, »gdje kao da je sve mrtvo!« ⁹⁰ U svakom slučaju, inzistira na svojoj tezi o velikom padu u odnosu na duh narodne borbe iz austrijskog perioda, kada je »hrvatska civilizacija« istinski napredovala i »razvijala neke određene ideje, načela, moral« – dok »danas svega toga nema«, a civilizacijski napredak kao da se odvija na nekom sporednom kolosijeku, »bez ideja, bez načela, bez morala«. ⁹¹ Fašizam »ostavlja takvu pustoš u dušama ljudi« koja se ne da ispuniti ni idejom nacije – ni za Talijane, ni za Hrvate – jer sve se svelo na »goli materijalni život i malo, sve manje obiteljske topline«. ⁹²

Ponovno, Balota zvuči kao pravi kulturni pesimist poput Pitirima Sorokina ili Dostojevskog, dok opisuje razaranje etičke supstancije narodnog opstanka i nezavidnu sudbinu našeg čovjeka koji je ranije bio član velike obitelji, a danas je kukavan, sâm i izgubljen. Ne odustajući od nade, Balota evocira seoski kolektiv kao »zajednicu krvi« utemeljenu na običajnom pravu, koja je usprkos svemu trajna, »jača i od individualnih života i produžit će se u novim generacijama«. Kako kaže, »to je zakon sela, koji ostaje jak i pored muka što izazivaju svileni kombinezoni i štofani kaputi«. ⁹³ Balotina rustično-arhaična inačica kulturnog pesimizma kulminira kada taj ateist – i simpatizer protestantizma – žali zbog slabljenja utjecaja religije pod teretom »stalnog zaposlenja, novca, materijalizma, proletarizacije«, jer nakon iščeznuća religije više »nema ni jedne misli vodilje, ni jedne plemenite ideje«. ⁹⁴

5. Mirkovićeva pedagoška misao

Mirkovićeva pedagoška misao inspirirana je Masarykovom i u osnovi se poklapa s principom Freireove pedagogije potlačenih – ujedno i kritičke pedagogije u cjelini – po kojemu kada razgovaramo o obrazovanju, u stvari razgovaramo o čitavom društvu. ⁹⁵ U kontekstu institucionaliziranog odgoja i obrazovanja, Mirković je osnove svoje filozofije odgoja ocrtao u *Staroj pazinskoj gimnaziji*, autobiografskoj studiji iz 1950. godine, posvećenoj prvoj hrvatskoj gimnaziji u Istri. U vremenu narodnih borbi, kada su talijanski i hrvatski učenici vodili »hladni rat«, pazinska je gimnazija bila, prema efektnoj Mirkovićevoj ironiji, »svjetlo seljačkog ferala na ulje u doba elektrike«. ⁹⁶ Prema kurikulumu klasične gimnazije, njezin humanistički karakter bio je opterećen učenjem klasičnih jezika te bubanjem latinskih fraza i pravila gramatike. ⁹⁷ Usredotočenost na prevođenje klasičnih tekstova, ali ne i na klasični duh i kulturu, nije odgovarala realnim potrebama za »praktičnim ljudima za gospodarsko i kulturno podizanje naroda«, što je moralo djelovati »deformirajuće« na mlade. U gimnaziji se stoga gomilala

»... neka čudnovata nepraktična učenost, koju budući željeznički činovnici, knjigovođe, sudski pisari, bankovni korespondenti – pa čak ni budući suci – neće nikad moći praktično iskoristiti.« ⁹⁸

U zemlji »gdje su seljaci držali goveda u prizemlju, a u prvom katu iste zgrade spavali«, takva humanistika bila je sredstvo držanja u pokornosti. ⁹⁹ Upregnuta u austrijsku državnu ideologiju i poduprta snažnim klerikalizmom, bila je preživjelo nasljeđe

»... protureformacije, koja je iz klasika uzimala ono što joj je moglo poslužiti (teističke nazore, mitove, državnu organizaciju i državni rezon...), a odbijala ili sakrivala ono što je moglo da obori autoritativnost, da pokoleba poredak, što je nagovještavalo i ukazivalo da su svi odnosi u prirodi i odnosi u ljudskom društvu u neprestanom pokretu, mijenjanju, u naglom rušenju i upornom zidanju novoga.«¹⁰⁰

U pedagoškom formalizmu i konformizmu prednjačio je ravnatelj, koji bi se u trenu – kada bi stupovi režima bili dovedeni u pitanje – pretvorio iz »kulturnog radnika u jednom zaostalom narodu« u »alpinskog birokrata, austrijskog *Kulturträgera*, stražara *Südmarke*, inkvizitora«.¹⁰¹ Arhetip nacionalnog, klasnog i civilizacijskog sukoba Mirković oslikava scenom ispitivanja od strane ravnatelja o dječakovoju posudbi tri krune drugom učeniku, kada mali Mirković shvaća da je on »neki njegov kmet, koga on optužuje i kome on sudi«.¹⁰² Kao protutežu autoritarnoj ravnateljskoj represiji i uskom klerikalnom horizontu, učenici su osnivali svoja tajna literarno-politička društva i pokretali listove – sasvim u skladu s trendom u hrvatskim i južnoslavenskim zemljama u godinama pred Prvi svjetski rat. Mladi Mirković pokazuje osobitu sklonost tajnom i prevratničkom djelovanju, zbog čega je i maturirao tek par godina kasnije tijekom ratnog izbjeglištva u Moravskoj. Na sigurnoj udaljenosti od terorističkog planiranja ili revolucionarnog marksizma, osnovna misao djelovanja »Učke« – jednoga od tih đačkih društava – bio je liberalni sekularizam, odnosno suprotstavljanje znanstvene misli crkvenom dogmatizmu, afirmacija slobodoumlja, kritike i diskusije.¹⁰³ Ipak, to prilično proturječi Mirkovićevoj ranijoj kritici nihilističke romantike ruskih i južnoslavenskih konspiratora; prevođenje Dostojevskog ili učenje ruskog bile su nerijetke pojave u pazinskim školskim kružocima, pa čak i po cijenu trenutnog udaljavanja iz škole, što se također znalo dogoditi.¹⁰⁴ Iz tog pravca stigla je i ideja spuštanja u narod

89

Osvald Špengler [Oswald Spengler], *Propast Zapada*, sv. 1, prev. Vladimir Vujić, Književne novine, Beograd 1990., str. 81–82.

90

Mate Balota, »Ča je pusta Londra«, u: M. Balota, *Od Raklja do Londre*, str. 147–152.

91

M. Balota, »Bezidejnost«, str. 91.

92

Ibid., str. 93.

93

M. Balota, »Na piru moje sestre«, str. 130.

94

Ibid., str. 133–134.

95

Petar Jandrić, Damir Boras, *Kritičko e-obrazovanje. Borba za moć i značenje u umreženom društvu*, Tehničko veleučilište u Zagrebu – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2012., str. 185. Usporedba Mirkovićevih, Masarykovih i Freireovih filozofsko-odgojnih koncepcija predmet je moje poebne studije, trenutno u izradi.

96

M. Balota, *Stara pazinska gimnazija*, str. 18.

97

Ibid., str. 33.

98

Ibid.

99

Ibid., str. 55.

100

Ibid., str. 34. Ispraznome i sivome ritualizmu koje je nizom niti isprepleo samostan sa školom, Mirković suprotstavlja nostalgičnu viziju narodne crkve iz svojega djetinjstva u Raklju, u čijoj seoskoj crkvi gleda »seosku pozornicu na kojoj su se davali pretežno vedri komadi, puni živih boja, s njivama, vinogradima, voćnjacima i morem u pozadini« (ibid., str. 76).

101

Ibid., str. 53.

102

Ibid., str. 47.

103

Ibid., str. 132–133, 136.

104

Ibid., str. 56, 86.

i pomaganja – ponikla u okrilju ruskog narodnjaštva i intelektualaca poput Lava Nikolajeviča Tolstoja – vidljiva i iz pazinskih tajnih školskih listova.

Najpozitivnije Mirkovićeve recenzije gimnazijskih nastavnika hvale one koji znaju pružiti afektivnu podršku: »ne obaraju, ne prijete, ne glume«, već »samo šire oko sebe svjetlo i toplinu ljudske duše«. ¹⁰⁵ Većina nastavnika ipak pokazuje simptome rezignacije i sindroma iskorijenjenosti – širi vidici bivših bečkih studenata uzrokovali su da upravo oni dublje i bolnije osjećaju »male prilike, skoro izgubljenost našeg zaostalog istarskog narodnog kolektiva u tom velikom carstvu«. ¹⁰⁶ Kako je gimnaziju dovršio u Moravskoj kao istarski evakuirac tijekom Prvoga svjetskog rata, Mirković je mogao napraviti i usporedbu po kojoj češki profesori »nisu imali više znanja, ali su bili bolji pedagozi i umjeli su bolje podavati znanje«. Uostalom,

»... to je bila zemlja Komenskog. Oni su bili bolji ljudi, bliži đacima, kulturniji, pristupačniji – to je bila zemlja vjerske reformacije i Husa; oni su bili mnogo samostalniji, neposredniji, topliji, bili su više izgrađeni karakteri, nego originalni tipovi.« ¹⁰⁷

Ovu češku kvalitetu Mirković sada tumači kao »posljedicu drukčije društveno-ekonomske strukture naroda« – dakle, s već mnogobrojnim građanstvom, vlastitom buržoazijom i proletarijatom, kao i klasnom borbom u punom jeku. Poput Ivica Kičmanovića, svršeni filozofi iz Beča, Graza ili Zagreba, u pazinskoj kotlini bili su »izolirani, stegnuti«, bez kolektivnog oslonca i vizije. Iako su se probili do »vrha društvene hijerarhije« – avaj, »ispod njih nije bilo ništa nego rasut sitan seljački narod, a posrednici između seljaka i njih samo seoski popovi«. ¹⁰⁸ Uhvaćeni kao muhe u ravnateljstvu paučinu, profesori istarskog podrijetla još su održavali »individualno neki kontakt sa svojim selom, ali to su bili više lični privatni odnosi, nego javni rad«. ¹⁰⁹ Tako se formirao tip hrvatskog istarskog profesora, »ponešto deformirane« ličnosti – bilo da je riječ o korektnim, ali ravnodušnim državnim činovnicima, bilo onima utučenima, rezigniranima, izgubljenima, raskalašenima:

»Svima je nedostajala unutrašnja toplina, zamah, koji dolazi iz unutrašnjeg uvjerenja da se vrši poziv.« ¹¹⁰

Bili su »žalosni i jalovi«, kao da su nosili u sebi neku temeljnu pogrešku u tektonici građe – iako su to u isto vrijeme bili i »sjajni, rijetki, puni individualnih osebnosti i kontrasta, neobični, jaki ljudi na svoj način«. ¹¹¹ Na temelju usporedbe dvaju tipičnih slučajeva, Mirković komentira da »s didaktičkog gledišta Roža nije imao ni jedan sat za koji bi se moglo reći da je uspio«, dok Zgrablić »nije imao ni jedan za koji bi se smjelo reći da je bio upropašten« – ali samo je od boema Rože ostajalo nešto »što je bilo jače od metodskih nastavnih jedinica, od suhog znanja, od biflanja«. ¹¹² Naime,

»... taj vižljasti starac kao da je uvijek bio pun životne radosti, kao da je pozivao da se bježi s njime, da se bježi u svijet, u njegovu geografiju [...] da se bježi od ovog ukočenog reda, ovih jednoličnih sati, u slobodu, u kretanje.« ¹¹³

Iako su učenici znali da ih Roža nikuda ne može povesti, bili su mu ipak zahvalni što je »znao dati naslutiti da ima drugih svjetova« – drugim riječima, za spoznaju vrijednosti utopijskog mišljenja: »da može biti lijepo krenuti onamo i bez obzira na to da li će se ikad tamo stići«. ¹¹⁴

Mirkovićeva kritika podsjeća i na Freirea i na Nietzschea kada optužuje nastavnike koji su

»... prodavali i predavali znanje, ali nam nisu davali ni uvjerenje, niti gledanje na svijet, niti zanos, koji je omladina tražila. Mi smo tražili ne samo da učimo nego da se za nešto borimo, da

se za nešto žrtvujemo. Svaka generacija omladine plamti od čežnje da pridonese žrtvu. Mi smo vikali, tulili da hoćemo da se borimo, da ginemo, da se žrtvujemo. Sve je oko nas ostajalo gluho, nitko nas nije čuo, nitko osim same omladine, nije odgovarao.«¹¹⁵

Da bi bili »više ljudi«, neke je nastavnike priječila neprilagodljiva doktrinarost, a čini se da je slavist Mato Kević, Dalmatinac, najbolje utjelovio sintezu dobrog učiteljstva. On je bio »jedan od rijetkih koji se umio na predavanjima zanijeti, sam se oduševiti i zanijeti i oduševiti i druge«. Kako se prisjeća Mirković, Kević je bio tip čovjeka

»... koji je volio ljude, tražio i otkrivao ljude, koji se radovao kad bi pronašao da u ljudima tinja svjetlo i odmah se upinjao da se to svjetlo rasplamsa i razgori. Više nego u drugima osjećala se u njemu afirmacija života, vedro gledanje na život i nastojanje da se život učini lijepim i svijetlim.«¹¹⁶

Kako je »umio da izazove ne samo govor razuma nego i da otvori srce«, moglo bi se reći da je ovaj profesor umješno spojio kognitivne i afektivne aspekte učenja u istinskom obrazovanju koje se nužno zbiva kao odgoj i na odgojni način.¹¹⁷

Vrijedi još spomenuti da se kod nekih pojedinaca podrijetlom iz Istre – kao kod profesora Brgića – izdvaja zadivljujuća interkulturalna kompetencija – »svladavanje elemenata talijanske i njemačke civilizacije, usvajanjem bez povrede vlastite ličnosti«. ¹¹⁸ Sljedeći citat svjedoči kako su u Mirkovićevu istarsku filozofiju odgoja utkane niti njegove kulturne metageografije:

»To usvajanje novoga, a ostajanje na terenu vlastite civilizacije, čvrsto na nogama u vlastitoj zemlji i na nagomilanim iskustvima pokoljenja, to je posebna snaga ovoga živoga, plemenitoga, a u isto vrijeme hajdučki samostalnog naroda južne i zapadne Istre.«¹¹⁹

Profesor Brgić naročito je dobar primjer, jer riječ je o klasičaru koji je – za razliku od svojih nefleksibilnih kolega – imao viziju društvenog razvitka, i koji je taj klasicizam metodom aktualizacije »nalazio u stupnju razvitka svoga rodnog kraja, u narodnoj pjesmi, u ženskim likovima, u mudrosti seljaka koji ore«. Utoliko je za Mirkovića profesor Brgić bio inkarnacija legendarnog rimskog diktatora Cincinata i, sve u svemu, jedan od onih »homerskih likova«

105
Ibid., str. 43.

106
Ibid., str. 61.

107
Ibid., str. 62.

108
Ibid., str. 62–63.

109
Ibid.

110
Ibid., str. 63–64.

111
Ibid., str. 64.

112
Ibid., str. 65.

113
Ibid., str. 64.

114
Ibid., str. 66.

115
Ibid., str. 64.

116
Ibid., str. 73. Mirkoviću profesor Kević pruža samo jedan od povoda za iskazivanje afiniteta prema Dalmaciji, kao i isticanje dalmatinskog doprinosa narodnom preporodu u Istri. Za ostale slučajeve od istoga autora vidi: M. Balota, *Puna je Pula*, str. 60, 93–94; M. Balota, *Tijesna zemlja*, str. 303.

117
Milan Polić, *Odgoj i svije(s)t*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1993., str. 22.

118
Vidi M. Balota, *Stara pazinska gimnazija*, str. 69.

119
Ibid.

koji »žive i kreću se pod suncem južne Istre«, gdje »prirodni materijalni uvjeti života na Mediteranu neprestano izazivaju stvaranje srodnih i sličnih životnih oblika«. ¹²⁰

Pri kraju, posebno vrijedi istaknuti da je Mijo Mirković puno kasnije, kao sveučilišni profesor raznih ekonomskih predmeta, vlastitim primjerom svjedočio privrženost metodici koja ga je još u davnim pazinskih danima toliko oduševljavala. Prema svjedočenju jednoga njegovog kolege:

»Mirković je isticao svakom prilikom da je on ostao dosljedan svojem proleterskom porijeklu. Vrlo često je isticao svoj metod izlaganja studentima koji se karakterizirao ilustracijama ekonomske problematike života radnih ljudi. On je vrlo često ubacivao u svoja predavanja objašnjenja iz života radnika, seljaka, robova, kmetova, pastira, ribara, mornara, hajduka.« ¹²¹

Sa svoje strane, Anđelko Runjić ističe kako je Mirković bio »dragocjenim osloncem mnogim mladim istraživačima iz cijele zemlje« i da su mnogim uspješnim ekonomsko-historijskim istraživanjima kumovali »njegova podrška, svestrana pomoć, strpljenje i ljubav prema mlađem znanstvenom kadru«. ¹²² Kao mentor i profesor bio je ne samo dobronamjeran i kritičan nego i inspirator i pokretač koji se zalagao za kvalitetniji studij i povoljnije uvjete studiranja. ¹²³

Uostalom, životnu orijentaciju prema učiteljskom pozivu Mirković je najavio već svojim drugim, nepotpisanim člankom za pulski *Hrvatski list* s kraja 1917. godine, u kojem pledira za osnutak hrvatske srednje škole u Puli – cilj koji je ostvaren tek dosta kasnije, nakon povlačenja anglo-američke vojne uprave 1947. godine. ¹²⁴

6. Balota u perspektivi suvremene filozofije odgoja: »politika emocija«

Gimnazijsku politiku kojom je opsesivno ravnao spomenuti Kos, Balota je nakon Drugoga svjetskog rata sažeto formulirao ovim riječima:

»Bitno je bilo ne kvariti red, ne izlaziti iz reda, ne dizati galamu, ne praviti skandale.« ¹²⁵

Protiv dehumanizirajućeg pripitomljavanja, pasivizacije i gubitka kontrole nad ključnim aspektima individualnog i kolektivnog opstanka, s puno ljutnje i gorčine istupao je i ranije, naročito u spomenutom nizu tekstova iz druge polovice tridesetih godina prošloga stoljeća. Buntovno đачko okruženje »stare pazinske gimnazije« oživljeno je u memoarskom prikazu aktivizma kroz tajna društva, časopise, prosvjede, bojkote i individualne slučajeve neposlušnosti. Sukob s ravnateljem bio je neizbježan, i u četvrtom razredu za mladog Mirkovića nastupilo je »pravo ratno stanje«, nakon što se već od ranije »batrgao u toj vučjoj jami, izazivao česte sitne sudare i eksplozije«. ¹²⁶ Riječ je o naglašeno emotivnom diskursu, gdje obvezne nedjeljne mise – »najneugodniji i najteži doživljaji« – ne djeluju pacifirajuće, već izazivaju upravo suprotan efekt: »otpor, gađenje, želja da se odavde pobjegne zauvijek rasli su u nama«. ¹²⁷ Svoj stav prema autoritarnom tipu discipline Balota najefektnije sažima u dvije kratke rečenice:

»Nisam mogao podnositi ni školsku ni crkvenu disciplinu. Želio sam iskreno otići iz Pazina i iz takve škole.« ¹²⁸

Na njegov prezir nesumnjivo je utjecao i otac Ante, koji pred Mijom nije skrivao snažnu povrijeđenost ponosa zbog kanonikove primjedbe o »problemima s dobrim vladanjem«, protumačivši te riječi kao zahtjev za bespogovorn-

nom poslušnošću. Sin kasnije reminiscira kako je »uporno tražio ono što je škola zabranjivala«, dodajući ironično da je onomad sebe smatrao »revolucionarom i mislio da revolucionar mora biti pesimist«. ¹²⁹

Osnovni ton Mirkovićeve mladenačkog (ne)raspoloženja upućuje na ljutnju – tu možda najprezreniju emociju na svijetu. Barem tako o ljutnji kaže Liz Jackson, koja je nedavno istupila protiv u školstvu prevladavajuće dihotomije korisnih »pozitivnih« emocija i štetnih »negativnih« emocija. ¹³⁰ Kako primjećuje američka filozofkinja, problem s ovim pristupom – u kojem prednjači struja pozitivne psihologije – leži u forsiranju individualne odgovornosti i zanemarivanju društvenog i kontekstualnog aspekta emocija. U konačnici, kult samokontrole i prilagodbe konsolidira *status quo*, potiskujući izvore nezadovoljstva u individualno samooptuživanje zbog neoptimiziranog funkcioniranja. ¹³¹ No, sociokulturni kontekst emocija obilježen je odnosima moći, zbog čega je emocionalno obrazovanje mladih ujedno i moralno i političko pitanje. Jacksonino bavljenje »politikom emocija« nadovezuje se na raniju studiju Megan Boler o načinima kontrole ljutnje i drugih negativnih emocija u povijesti zapadnog obrazovanja. ¹³² Što se tiče same ljutnje (engl. *anger*), Jackson drži da njena zabrana djeci i mladima neće pomoći da razumiju vlastite emocionalne reakcije kako bi ih mogli bolje kontrolirati. Njezin stav oslanja se na aristotelovska promišljanja islandskog filozofa Kristjána Kristjánssona, po kojemu je u školama nužno obrazovanje »o boljim i lošijim

120

Ibid.

121

D. Čalić, »Faktori i okolnosti koji su bitno utjecali na formiranje naučnih shvaćanja Mije Mirkovića«, str. 17.

122

Andelko Runjić, »Pogled na ekonomsko povijesno djelo Mije Mirkovića«, u: Božo Rudež (ur.), *Mijo Mirković. Hommage uz 100. obljetnicu rođenja*, Prometej – Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2001., str. 202–204.

123

O Mirkovićeve doprinosu obrazovanju ekonomista u Hrvatskoj vidi: Vinko Barić, »Suvremenost Mirkovićeve pristupa ekonomskoj znanosti i obrazovanje ekonomista u Hrvatskoj«, u: B. Rudež (ur.), *Mijo Mirković*, str. 314–316.

124

N. N., »Potreba naše srednje škole u Puli«, *Hrvatski list* 877 (1917), str. 2–3. O aktualnosti spomenutog cilja krajem Prvog svjetskog rata Balota referira i u *Puna je Pula*, str. 152–153, 182, 184.

125

M. Balota, *Stara pazinska gimnazija*, str. 55.

126

Ibid. 53

127

Ibid. 77.

128

Ibid. 53.

129

Ibid. 74, 81.

130

Vidi: Liz Jackson, *Emotions. Philosophy of Education in Practice*, Bloomsbury, London 2024.; Liz Jackson, *Beyond Virtue. The Politics of Educating Emotions*, Cambridge University Press, Cambridge 2021. Potrebno je napomenuti da s obzirom na potrebe ovog rada zanemarujem sve lingvističke i semantičke razlike između osjećaja, emocija i srodnih pojmova, a na što potpuno opravdano ukazuje Byung-Chul Han u svojem eseju »Emocionalni kapitalizam«. Vidi: Byung-Chul Han, *Psychopolitics. Neoliberalism and New Technologies of Power*, prev. Erik Butler, Verso, London – Brooklyn 2017. Za sedam različitih teorijskih diskursa o obrazovanju emocija vidi: Kristján Kristjánsson, *Virtuous Emotions*, Oxford University Press, Oxford 2018.

131

Vidi: Barbara Stiegler, »*Treba se prilagoditi*«. *O novom političkom imperativu*, prev. Zlatko Wurzberg, Bijeli val, Zagreb 2023.

132

Megan Boler, *Feeling Power. Emotions and Education*, Routledge, New York – London 1999.

stavovima prema ljutnji«, što uključuje i mogućnost da se ljutnja produktivno izražava, a ne tek potiskuje.¹³³

Iako bi Mirkovićeve/Balotine pedagoške misli i poetske slike mogli istraživati i u svjetlu obrazovanja karaktera i etike vrlina,¹³⁴ ovdje izdvojena »politika emocija« vodi nas dalje prema nešto starijem autoru kojeg ne spominju ni Jackson ni Kristjánsson u ovdje navedenim djelima. Naravno, riječ je ponovno o Freireu. U *Pedagogiji slobode* Freire svojom odbojnošću prema neoliberalizmu objašnjava »legitimnu ljutnju« koja ga obuzima dok govori »o nepravdama na koje su osuđeni krpari čovječanstva«. ¹³⁵ Na isti način opravdava svoje odbacivanje pretenzija na nepristranost i objektivnost, dok svejedno tvrdi kako ga to ne sprječava da zauzme »rigorozno etičku poziciju« – onu Fanonovih »prezrenih na svijetu« i isključenih. Emotivni stav utemeljen je u povijesnom mišljenju:

»Imam pravo biti ljut i izraziti tu ljutnju, držati je svojom motivacijom za borbu, kao što imam pravo voljeti i izražavati svoju ljubav prema svijetu, držati je svojom motivacijom za borbu, jer dok sam povijesno biće, živim povijest kao vrijeme mogućnosti, a ne predodređenosti.«¹³⁶

Dakle, ljutnju i ljubav povezuje nada. Braneći pravo na ljutnju, Freire se jasno distancira ne samo od terorizma nego i od »cinizma i neuravnoteženog bijesa«, pri čemu posebno inzistira na »prikladnosti« ljutnje, bez čega ova može degenerirati i u mržnju.¹³⁷ Kritiku nepravdi vladajućeg sustava bolje je izraziti »s dobrotom i mirom svojstvenim onima koji sudjeluju u dobroj borbi«, kao što gorčina nikako ne smije ugušiti nadu i optimizam.¹³⁸ U svakom slučaju, moralni stav i odluku prema brazilskom autoru nužno utemeljuje i emocionalni element:

»Vrsta obrazovanja koja ne priznaje pravo na izražavanje prikladne ljutnje protiv nepravde, protiv izdaje, protiv negacije ljubavi, protiv eksploatacije i protiv nasilja, ne uviđa obrazovnu ulogu koju podrazumijeva izražavanje takvih osjećaja.«¹³⁹

Dok kao primjere prikladne ljutnje zatim navodi Kristov istup protiv hramskih trgovaca – ili onu boraca za agrarnu reformu, žrtava nasilja i nepravde te klasne, rasne i spolne diskriminacije, gladnih protiv onih koji bacaju hranu – Freire nam kroz svoj osebjuni diskurs kritičke pedagogije pomaže proniknuti u duboku prirodu Balotina literarnog i općega pedagoškog angažmana. Istarski autor podjednako upozorava na potrebu budne razboritosti kako mišljenje pod utjecajem bijesa ne bi izgubilo svoju ravnotežu, umjerenost i koherentnost.¹⁴⁰ Primjerice, to je vidljivo u već spomenutim balansiranim komentarima i zamjedbama o Talijanima i talijanskoj kulturi koja se nipošto ne tumači u pukom antagonističkom kontekstu – već dapače, nerijetko i kao uzor na koji bi se trebalo ugledati. Upravo se u tome nazire kozmopolitski potencijal, usprkos velikom povijesnom sukobu. Iako Balotin poetski zanos može proturječiti racionalnim obzirima, učestali primjeri na tragu spomenutih upućuju na razne koncepte suvremene filozofije odgoja. Neki od njih su »epistemička ranjivost« kao bitna dispozicija za učenje, Freireovo isticanje skromnosti kao »sine qua non ispravnog mišljenja« i Lipmanovo samoispriavljanje (engl. *self-correction*) kao vrijednosno načelo kritičkog mišljenja.¹⁴¹ No, Freireovo pravo na ljutnju uključuje i njezino korištenje kao »motivacijskog utemeljenja« za povijesnu borbu, i upravo je u tome poanta Balotine indignacije i njezina pedagoškog aspekta.¹⁴² Drugim riječima, ljutnja dobiva svoju legitimaciju s one strane »hvalospjeva prilagodbi« i »fatalističkog prihvaćanja negacije procesa humanizacije«¹⁴³ – kao u slučaju Balotinih intervencija protiv pasivnog prihvaćanja svih promjena i etičkih transgresija koje

je u ruralnu istarsku svakodnevicu uveo totalitarni fašistički režim tijekom njegova dugotrajnog egzila u Jugoslaviji. Zanimljivo je da obojica autora dijele iskustvo života u egzilu, o čemu i Freire govori kao o patnji, ispunjenoj melankoličnim osjećajima tuge, gorčine i nostalgije. S njegovom primjedbom da egzil »iskušava tvoju sposobnost za ljubav ili osjećaj ljutnje, tvoju sposobnost da toleriraš drugačije, da ih čuješ i poštuješ«,¹⁴⁴ slaže se i Balotino iskustvo, posvjedočeno naročito u ovdje navedenim tekstovima.

7. Završna primjedba

Za razliku od Freirea, istarski intelektualac nije sebe primarno vidio kao revolucionarnog aktera neke radikalne preobrazbe društva. Balotinoj politici bliže su bile buntovne estetske geste i eseji hibridne žanrovske naravi, dok je Mirković kao ekonomist bio prilično ideološki neutralan i nadasve posvećen uzdizanju istarskih Hrvata na razinu zapadnoeuropske civilizacije – dakle, na sigurnoj distanci od Freirova plediranja za »novu utopiju« i »naviještanje sna o novom društvu«.¹⁴⁵

Međutim, oko jedne točke Mirkovićeve i Freireova neustrašivost i indignacija bitno se podudaraju. Najviša odgovornost intelektualaca i »učitelja kao kulturnih radnika«¹⁴⁶ jest u tome da mnoštvu olakšaju razumijevanje vladajuće ideologije i načina na koji ova uvjetuje njegov podređeni položaj. Isto vrijedi za njihovo tumačenje odgoja i obrazovanja kao političke prakse kojoj je neprihvatljiva neutralnost u pogledu odnosa između tlačenog i potlačenog – iako to nikako ne podrazumijeva nametanje političkih stavova. Konačno,

133

Kristján Kristjánsson, *Aristotle, Emotions, and Education*, Routledge, London 2007.

134

Primjerice, komparativno: kroz niz njegovih portreta roditeljske karakternosti nasuprot zamjetnoj krhkosti današnjih odraslih. Vidi: Matteo Lancini, *Sii te stesso a modo mio. Essere adolescenti nell'epoca della fragilità adulta*, Raffaello Cortina Editore, Milano 2023.

135

Paulo Freire, *Pedagogy of Freedom. Ethics, Democracy, and Civic Courage*, prev. Patrick Clarke, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham 2001., str. 22.

136

Paulo Freire, *Pedagogy of Indignation*, Routledge, Abingdon – New York 2016., str. 58–59.

137

P. Freire, *Pedagogy of Freedom*, str. 40, 45.

138

Paulo Freire, *Pedagogy of the Heart*, prev. Donald Macedo – Alexandre Oliveira, Continuum, New York 2007., str. 78.

139

P. Freire, *Pedagogy of Freedom*, str. 45.

140

O koherentnosti vidi: Julian Nida-Rümelin, *Filozofija humanog obrazovanja*, prev. Božica Kitičić Prunč, Školska knjiga, Zagreb 2020., str. 26–27, 40–41, 54, 58.

141

Vidi: Erinn Gilson, *The Ethics of Vulnerability. A Feminist Analysis of Social Life and Practice*, Routledge, New York 2014.; P. Freire, *Pedagogy of Freedom*, str. 51.; Matthew Lipman, *Thinking in Education*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.

142

P. Freire, *Pedagogy of Freedom*, str. 71.

143

Vidi: *ibid.*, str. 72; P. Freire, *Pedagogy of Indignation*, str. 59.

144

P. Freire, *Pedagogy of the Heart*, str. 68.

145

P. Freire, *Pedagogy of Freedom*, str. 74.

146

Paulo Freire, *Teachers as Cultural Workers. Letters to Those Who Dare Teach*, prev. Donald Macedo *et al.*, Westview Press, Boulder 2005.

obojica polaze od poštovanja prema znanju naroda kao preduvjeta relevantnog kurikuluma i svake progresivne društvene promjene. Dio borbe za njeno ostvarenje odvija se ne samo kao borba protiv apatije raširene u školi i među narodnim masama, nego i kao intelektualno i pedagoško nastojanje oko razumijevanja podrijetla te apatije. Na tom sjecištu kulture, škole, ekonomije i politike – uključujući onu emocionalnu – odvija se dinamika javne pedagogije kao bitni interes obojice autora. Zbog brojnih povijesnih i sociokulturnih specifičnosti Istre, ovdje smo Mirkovićevu pedagošku misao istražili kroz posebnu metageografsku prizmu.

Na samom kraju, pokušajmo poput profesora Brgića aktualizirati Mirkovićeve/Balotine pedagoške misli, primijeniti ih na novu fazu u povijesti moderniteta. Samo ako procjenjujući našu fazu moderniteta zagrebemo ispod parola Europske komisije i transnacionalnih kulturno-obrazovnih mreža, možemo osjetiti rezonanciju nekih Balotinih primjedbi. Talijanski filozof Fabio Vighi tvrdi da živimo »senilnu« ili »terminalnu« fazu kapitalizma, koji ne samo da svoj vijek produžuje stvaranjem umjetne likvidnosti i daljnjim zaduživanjem nego ujedno – s obzirom na dugotrajnu neodrživost ultrafinancijskog kapitalizma – priprema za period »kolektivnog upravljanja siromaštvom«. ¹⁴⁷ Ideologija senilnog kapitalizma jest emergencijalizam: submisivno mirenje s »permakrizom«, koje priprema za globalnu imploziju i to još opravdava lažnim etičkim pretenzijama, ingorirajući analizu strukturalno insolventne ekonomije. Emergencijalizam legitimira puzavi autoritarizam, a Vighi dodaje i »novi fašizam u neo-feudalnoj, hiper-digitaliziranoj i lažno-solidarnoj inačici«. ¹⁴⁸ Ako je tomu tako, potomci Balotinih seljaka i dalje će se boriti s dugovima, kao što će i gimnazijalci i njihovi nastavnici morati paziti što i kako govore. Vighi nije jedini koji upozorava na »novi totalitarizam u nastajanju« kao »centrifugu informiranja i zabave« koja »izaziva kolektivnu hipnozu efektivniju od tradicionalne cenzure«. ¹⁴⁹

Čini se da izazove pred koje je potrošačko društvo stavilo istarske seljake pred jedva stoljeće, danas zamjenjuju neke teže dokučive transformacije. I što s »patrijarhalnim humanizmom« kao izrazom »prastarog demokratskog morala«? Pod hegemonijom digitalnog liberalizma ili »infokracije«, individualizam danas postaje totalni konformizam, a ideal slobode zamjenjuje ropstvo – iako i dalje u ime slobode. ¹⁵⁰ Kako primjećuje Jean-Claude Michéa, čitava liberalna civilizacija počiva na svojevrsnoj opkladi da je za slobodno i napredno društvo dovoljno da individue djeluju u funkciji vlastitih racionalnih egoizama, koje će harmonizirati neutralni pravni i tržišni mehanizmi. ¹⁵¹ Ovo jednostavno rješenje implicira da moralne vrijednosti gube svoje značenje i nemaju što raditi u javnom prostoru, a isto vrijedi i za bilo kakvu opću viziju dobrog života. Svatko je slobodan nositi se kako zna i umije s kulturom koju proizvodi kapitalizam, preferirajući jedno ili drugo: konzumaciju toksičnih plodova ili optimizaciju megastroja ¹⁵² koji iste izbacuje na tržište. No, što ako se ispostavi – kao što se čini da se upravo događa – da tržište i pravo nisu dovoljni za integraciju individua u zajednicu? Tržište, pravo, kao i svaka sekundarna forma socijalizacije pretpostavljaju određeno preliminarno povjerenje i neku minimalnu sposobnost odanosti, s one strane racionalne kalkulacije. ¹⁵³ Spremnost da se daruje, primi i pomogne, preduvjet je opstanka društva – kao što je to pokazao Mate Balota na brojnim dokumentarnim i fikcijskim primjerima iz istarske prošlosti. U vremenima koja dolaze, bilo bi nepromišljeno zanemariti dosege tog arhaičnog humanizma, koji se – makar bi ga danas nužno trebalo prilagoditi suvremenosti – može još poka-

zati dragocjenim resursom. Isto vrijedi i za Mirkovićevo/Balotino iskustvo i upozorenje da sukob civilizacija nipošto ne prihvatimo kao prirodno stanje i sudbinu. Jednako tako – a naročito ako živimo blizu granice – i da nikada ne zaboravimo na izvornu dimenziju kozmopolitizma kao svakodnevnosti stvarnosti ispunjene djelima univerzalnog prihvaćanja, priznavanja vlastite ranjivosti i uzajamnog učenja.

Alen Tafra

**Pedagogical Thought of Mijo Mirković
Through the Prism of “Philosophical Geography”**

Abstract

Mijo Mirković is the greatest contemporary Croatian intellectual from Istria, whose complex work connects scientific interdisciplinarity with the public role of an intellectual and artistic creativity (alias Mate Balota). He approached philosophy as early as his doctoral dissertation, when in the analysis of the causes of the economic backwardness of the Slavic peoples, he applied cultural geography and philosophy of history, using a discourse that was later called Orientalist and Eurocentric. On the other hand, the opposite, almost Occidentalist discourse, projected onto Istrian microworlds, and elements of a kind of pedagogy of the oppressed often prevail in his essay and fiction. Only by considering the socio-historical conditions of the creation of the texts is it possible to adequately reconstruct not only Mirković's pedagogical thought, as a probable point of his overall life practice, but also the meaning of the author's ambivalences (rationalism-romanticism, liberalism-socialism, individualism-collectivism, West-East). With particular regard to its democratic and cosmopolitan potential, this paper aims to evaluate his thought from the perspective of the philosophy of education and public pedagogy.

Keywords

Mijo Mirković, philosophy of history, orientalism, occidentalism, philosophy of education, Paulo Freire, public pedagogy, Istria

147

Fabio Vighi, »Capitalismo senile e demolizione controllata«, *La fionda* (13. 3. 2023.). Dostupno na: <https://www.lafionda.org/2023/03/13/capitalismo-senile-e-demolizione-controllata/> (pristupljeno 29. 5. 2025.)

148

Ibid.

149

Fabio Vighi, »La fiducia nelle istituzioni e i dividendi di guerra«, *La fionda* (29. 2. 2024.). Dostupno na: <https://www.lafionda.org/2024/02/29/la-fiducia-nelle-istituzioni-e-i-dividendi-di-guerra/> (pristupljeno 29. 5. 2025.).

150

Byung-Chul Han, »Infocracy«, u: Byung-Chul Han, *Digitalization and the Crisis of Democracy*, prev. Daniel Steuer, Polity Press, Cambridge – Medford 2022.

151

Jean-Claude Michéa, »Egoism and Common Decency«, u: J.-C. Michéa, *The Realm of Lesser Evil. An Essay on Liberal Civilization*, prev. David Fernbach, Polity Press, Cambridge – Malden 2009., str. 88.

152

Serge Latouche, *La megamachine. Raison scientifique, raison économique et mythe du progrès*, La découverte, Paris 1995.

153

J.-C. Michéa, »Egoism and Common Decency«, str. 91–92.